

побіжно торкаються питань зв'язку історичного світогляду чільних діячів українського руху з їхньою державною діяльністю, використання українських історичних традицій в політичній практиці урядів періоду Української революції, окремим аспектам меморіальної політики українських націонал-комуністів.

Будь-який науковий проект передбачає висунення припущень, які мають імовірнісний характер і будуть підтверджені або спростовані в ході спеціальних студій. Першим з таких є наступне: серед напрямів гуманітарної політики українських політичних сил та урядів політика пам'яті не посідала належного місця. На це склалась низка причин. До найвагоміших слід віднести гостру необхідність для українських чиновників вирішувати інші пекучі питання – соціальні, організації державно-владного апарату, воєнного протистояння, дипломатичного визнання тощо. Важливою у цьому сенсі була також нерівномірність та незавершеність процесів національного самоусвідомлення, що, з одного боку, потребували їхнього прискорення, в тому числі й за допомогою політики пам'яті, з іншого – зумовлювали низький «попит» на таку політику. Крім того, в процесах, пов'язаних з українським національним рухом та державотворенням, домінував тип «політичних ідеалістів», а не «політичних менеджерів».

Українські політики використовували потенціал історичних знань та апелювали до історичної пам'яті суспільства, як і їхні неукраїнські «колеги», задля згуртування українства («скріплення сердець») та з метою узаконення власних дій та намірів. Попри це, впродовж усього зазначеного періоду їм не вдавалося повною мірою досягнути ні першого, ні іншого. Незважаючи на зусилля різних політичних середовищ та інтелектуалів, до сьогодні не обґрунтовано прийнятної для всіх груп українського суспільства версії його минулого.

Висловимо припущення, що прикметною властивістю меморіальної політики українських сил впродовж зазначеного періоду був переважно високий рівень демократичності, національної толерантності, вона здебільшого не перетворювалася на історичну політику. Водночас зусилля українських урядів 1917–1920 рр. і політичного класу сучасної України в царині популяризації історії України пересічно хибували на адміністрування, а не поширення історичних знань засобами переконання, освіти.

Нарешті, нашою головною робочою гіпотезою щодо зазначеної проблематики є наступна: в українських націо- та державотворчих процесах політика пам'яті не використовувалась як артикульований та осмислений українським політикумом інструмент, а радше була засобом реалізації швидкоплинних інтересів та вузьких політичних ідеалів окремих його (політикуму) лідерів. Тому рівень її соціальної ефективності переважно був не високим, зокрема, замість творення позитивного спільного образу історії, вдавалось лише підтримувати почуття самодостатності, хоча нерідко і пригніченості, виключності чи ворожості в українському соціумі.

1. Савельєва І. М., Полетаєв А. В. *Знання о прошлом: теория и история*: В 2 т. – СПб., 2006. – Т. 2: *Образы прошлого*.
2. Касьянов Г. *Dance macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. – К., 2010.
3. Кравченко В. *Бой с тенью: Советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества // Ab Imperio*. – 2004. – № 2.
4. Портнов А. *Упращення с историей по-украински*. – М., 2010.
5. Масненко В. *Історична наука та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)*. – К.; Черкаси, 2001.

Н. П. Босенко

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ «НАУКОВА ІСТОРИЧНА ШКОЛА» У СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Для визначення ролі видатних учених у становленні як окремих концепцій історії, так і історичної науки взагалі важливим методологічним компонентом є з'ясування епістемологічного аспекту категорії «наукова школа», що не є чітко окресленою в історіографії та досить часто містить різний дослідницький контекст і змістове навантаження. У спеціальних дослідженнях, навчальних посібниках, які мають відношення до наукових співтовариств, ця категорія є чи не найбільш поширеною. В західноєвропейській історіографії XIX–XX ст. трапляються десятки історичних шкіл, об'єднаних на основі досить суб'єктивних дослідницьких критеріїв. Зокрема, у німецькій історіографії традиційно виділяються: «історична школа права», «школа Л. Ранке», «гейдельберзька школа», «Малогерманська» й «Великогерманська» школи, «баденська», «Стара» й «Нова» школи та ін. У французькій історичній науці – «Синтетична школа», «Школа Олара», «Академічна школа», «Школа Анналів» та ін., в англійській – «вігська школа», «оксфордська» й «кембріджська» школи та ін.; в американській історіографії – «Рання школа», «англо-саксонська школа», «коммонсовсько-вісконсинська школа» та ін. Досить очевидно, що, виділяючи наукову школу, дослідники історичної науки постійно стикаються з проблемою її інтерпретації, вдаючись переважно до типологізації на основі певних соціально-наукових форм.

Подібна методологічна невизначеність властива також й українській історіографії, де не досить чітко відрефлектовано поняття історико-наукової школи. Часто навіть ведеться мова про «школу» практично будь-якого, більш-менш видатного дослідника української історії. У посібниках з національної історіографії згадуються: «Соціально-економічна школа О. Лазаревського», «Територіальна школа Д. Багалія», «Галицько-Київська школа М. Грушевського», «Школи» Д. Яворницького, О. Оглоблина та ін. Специфікою українознавчих досліджень можна вважати збереження властивої для радянської доби інтерпретації категорії «історична школа» на основі визначення ідейно-політичних критеріїв («державницька», «народницька», «буржуазна» школи) і теоретико-методологічних принципів («романтична», «позитивістська», «марксистська» школи).

Аналіз сучасної історіографічної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної дає можливість зробити кілька принципових узагальнень стосовно осмислення проблеми в теоретико-методологічному аспекті. Насамперед, варто зазначити наявність кількох підходів її розв'язання. Перший з них, розроблений на загальних постулатах наукознавства, має на меті інтерпретувати категорію «історична школа» як своєрідне уніфіковане явище, притаманне характеру й змісту еволюції історичної науки взагалі. «Наукова школа в історіографії, – на думку І. Колесник, – це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, які гуртуються навколо певної організаційної структури (кафедри, наукового товариства, історичного часопису)» [1, 39]. Згодом І. Колесник уточнює свою дефініцію: «Наукова школа» – ідеальний тип, за допомогою якого описуються певні історіографічні факти, події, явища. Концепт «наукова школа» слугує засобом професійної самоідентифікації кола дослідників, кількох генерацій науковців, об'єднаних навколо певної організаційної структури (кафедра, часопис,

науковий центр, “незримий” коледж, ідея-проспект), які мають спільну проблематику, використовують єдиний методологічний інструментарій та подібні практики концептуалізації” [2, 384]. Тотожних принципів дослідження категорії “історична школа” дотримується і С. Михальченко. Згідно з розробленою ним методикою розгляду явища, необхідно, по-перше, вивчити погляди та діяльність лідера чи засновника школи; по-друге, потрібен аналіз його методологічних філософських поглядів, педагогічного спілкування з учнями, розгляд методів і принципів праці, близькість конкретно теоретичних концепцій і тематики досліджень [3, 57]. Подібний підхід превалює у працях Л. Гутнвої [4, 9 – 10], С. Погодіна [5, 71 – 73], Я. Калакури [6, 34] та інших представників сучасної східнослов’янської історіографії. Головна мета, яку переслідують представники цього методологічного підходу, полягає у намірі структурувати контури дефініції, не виходячи за рамки історіографічних категорій.

Другий підхід, який отримав особливу популярність у новітній літературі, збудований на широкому впровадженні понять, запозичених із суміжних з історіографією галузей знання, насамперед культурології, прагне інтерпретувати критерії дефініції “історична школа” на основі змістової характеристики соціо-психологічних чинників колективної діяльності вчених. “Основними складниками категорії “історична школа”, – вважає Г. Мернікова, – є змістова характеристика та функції понять: “лідер”, “наукова атмосфера”, “наукова результативність”, з’ясування мотиваційних чинників творчості вчених (психо-інтелектуальних, соціо-психологічних), які дають змогу зрозуміти наукову програму лідера, найважливішого фактору життєдіяльності наукової школи” [7, 12]. На думку вченого, лише в контексті психології творчості можливе створення логіко-доказової моделі функціонування наукової школи в історіографії. Однак, практичне застосування логіко-лінгвістичної моделі “наукова школа”, збудованої на засадничих принципах напрацьовань класиків психоаналізу (Е. Фромм, К. Юнг) та дослідників психології творчості в науці (Л. Косарева, Г. Сел’є) стосовно історіографії, виразно виявили слабкості й одномірність подібного методологічного підходу. Як приклад, можна навести узагальнення одного з adeptів “історіографічної психоаналітики”, згідно з яким, “специфічна нервова система, виняткова цілеспрямованість, фантастична працездатність – ключові риси промоторів вітчизняного історіографічного процесу” і що саме ці фактори “особистісно-психологічного плану суттєво вплинули на форми й методи колективної співпраці істориків та (в кінцевому підсумку) на появу й результативність наукових шкіл” [7, 13].

Своєрідну позицію у європейській історіографії щодо “історичної школи” займають польські дослідники проблеми. Аналітичне опрацювання теми було вперше здійснено В. Смоленським у студії “Школи наукові в Польщі”, де постання подібного роду організацій оцінювалось у дусі історико-політичного партикуляризму [8, 155 – 156]. Розроблена В. Смоленським концепція “історичної школи” мала сильний резонанс не лише в польській, але й українській історіографії, по суті визначивши підхід до її інтерпретації таких учених, як М. Грушевський, С. Томашівський, Д. Дорошенко [9, 141 – 157]. Превалювання політичних критеріїв оцінки “історична школа” триває й у сучасній польській історіографії, про що свідчать студії Г. Ольшевські “Роздуми про школи історіографічні” [10, 129 – 140] та Є. Шацкі “Школи в соціології” [11, 91 – 103].

Ведучи мову про роль лелевелівської історичної школи доби романтизму в історіографічному процесі, А. Вербицький – один з найавторитетніших фахівців

серед сучасних дослідників історії історичної науки в Польщі – стверджує, що “двохаспектний феномен”, методологічний і особливо педагогічний критерії, які традиційно виділяються східнослов’янськими істориками, є “недостатньо надійним для означення категорії “історична школа” романтичної доби” [12, 336]. Тому домінантою при означенні історичної школи Й. Лелевеля в польській романтичній історіографії він схильний вважати “єдність у засадничих поглядах на історію Польщі, окреслених у сфері (postawe) політичній, що виявляється в патріотичній упередженості (zaangażowaniu), республіканізмом і демократизмом” [12, 337].

Дещо інший, підкреслено сциєнтистський підхід до визначення категорії “історична школа”, склався в німецькій історіографічній традиції. Починаючи з класиків німецької історіографії (Ф. Савін’ї, Л. Ранке, Г. Дройзен та ін.) парадигма “історичної школи” традиційно виводиться з “ідіографічних” параметрів національної історичної думки. Відповідно, головним критерієм для визначення дефініції “історична школа” – вважає Е. Трелья – є “наявність категорії” історичної організації, поєднаної із своєрідним поняттям історичної спільності предмета й поняття розвитку” [16, 238]. У подібному методологічному ракурсі як органічну субстанцію в еволюції німецької історіографії до вироблення “національної ідеї” – кінцевої мети функціонування подібного роду організацій розглядає “Малогерманську історичну школу” Г. Шляер [13, 188]. Сциєнтистський підхід до вираження категорії історична школа в західноєвропейській історіографії отримав логічне завершення в синтезі Г. Іггерса, який спостерігає динамізм її еволюції у дусі національної ідіосинкразії та методологічної органології [14, 21 – 24].

Очевидно, що проблема інтерпретації категорії “історична школа” й надалі розглядається переважно в дусі різнопланової методологічної дихотомії. Навіть спроба постмодерністської історичної науки розширити горизонти теоретичного моделювання в історіографії, залучивши ідеї інтерналізму (М. Малкей, П. Фейерабенд та ін.) для визначення закономірностей розвитку історичного знання, викликали ряд принципових заперечень. Головне з них лежить у площині того, що історіографія як субпродукт історії має свої специфічні “ідіографічні принципи” та не може ґрунтуватися на теоретичних канонах, розроблених для “номотетичних” галузей пізнання. Більшість західноєвропейських дослідників проблеми вважає “постмодерністські новації” не властивими характеру історичного пізнання і продовжує триматися теоретичних узагальнень Б. Кроче, згідно з якими, “історія історіографії – це насамперед розвиток історичної науки та суб’єктів, через які вона розкривається” [15, 104].

Невизначеність і методологічний плюралізм у підході до осмислення категорії “наукова школа”, властиві національним історіографічним синтезам, підштовхнули окремих сучасних європейських істориків до думки відмовитися від самої ідеї чіткої диференціації поняття взагалі. Таку позицію займає, зокрема, росіянка М. Матюшевська, яка заперечує доцільність уведення в історіографію “жорсткої системи ієрархічної супідрядності критеріїв, що підтверджують діяльність наукових шкіл, оскільки феномен цей вельми складний і не завжди піддається однозначному розумінню” [17, 158]. Як приклад, М. Матюшевська посилається на неможливість використання традиційних принципів і методологічних кліше для історіографічного аналізу “Московської історичної школи” В. Ключевського у силу її специфіки й унікальності. На думку дослідниці, найвидатніші

адепти “московської школи” (П. Мілноков, М. Рожков, Ю. Готьє, М. Любавський, М. Богословський, О. Кізеветтер), хоч і були учнями В. Ключевського, але не сповідували в повному обсязі ні методологію вчителя, ні тематичний діапазон досліджень, будучи самостійними оригінальними вченими, у той час як ряд російських істориків (С. Платонов, В. Пічета та ін.) не мали тісних особистих контактів з В. Ключевським, але були надзвичайно близькі до теоретичних постулатів “Московської історичної школи”. Тому, на думку М. Матюшевської, “за опису феномена наукової школи повинно йтися не про ієрархію, а про виділення якнайповнішої сукупності критеріїв її існування, з урахуванням унікальності і неповторності кожної історичної школи” [17, 159].

Взагалі за визначення категорії “школа” проблеми виникають насамперед при спробі показати її специфіку, сформувати ту наукову установку, якої дотримувались (чи могли дотримуватись) її адепти. В історика історичної науки, як засвідчує аналіз історичної літератури, виникає спокуса вести мову не про парадигму, а про “мета-парадигму”, здатну в силу своєї всезагальності вмістити строкату різноманітність наукових поглядів і концепцій адептів школи. Тому, з погляду методологічної доцільності, ми вважаємо більш плідним пошук особлих парадигм, специфічних виявів творчості окремих представників школи, теоретико-концептуальне моделювання системи їхніх досліджень для визначення самобутності та ролі, яку вони відіграли в еволюції історичної науки.

1. Колесник І.І. *Українська історіографія XVIII – поч. XX ст.* – К., 2000.
2. Колесник І. *Дніпропетровська історіографічна школа: спроба саморефлексії* // *Ейдос*. – Вип. 2. – Ч. I. – К., 2006.
3. Михальченко С.И. *О критериях понятия “Школа” в историографии* // *Исторична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи*. – Х., 1995.
4. Гутнова Е.В. *Историография истории средних веков*. – М., 1985.
5. Погочин С.Н. “Русская школа” историков: Н.И.Кареев, И.В.Лучицкий, М.М.Ковалевский. – СПб., 1997.
6. Калакура Я. *Українська історіографія: курс лекцій*. – К., 2004.
7. Мерніков Г.І. *Школи в українській історичній науці другої половини XIX – поч. XX ст.: проблема теорії та історіографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Дніпропетровськ, 1997.
8. Smolenski W. *Skoły historyczne w Polsce*. – Warszawa, 1898.
9. Кіян О.І. *Генеза категорії “Київська історична школа” в історіографії* // *Історіографічні дослідження в Україні*. – К., 1999. – Вип. 9.
10. Olszewski H. *Rozważania o szkołach historiograficznych* // *Historyka*. – Т. XV. – Wrocław, 1984.
11. Szacki J. *Skoły w socjologii* // *Dylemnty histotiofrafii idei oraz inne szkice i studia*. – Warszawa, 1991.
12. Wierzbicki A. *Historiografia polska doby romantyzmu*. – Wrocław, 1999.
13. Schleir H. *Die “kleindeutsche Schule”* // *Studien über deutsche Geschichtswissenschaft*. – Berlin, 1995. – В. II.
14. Iggers G. *New Directions in European Historiography*. – Connecticut, 1996.
15. Кроче Б. *Теория и история историографии*. – М., 1998.
16. Трельч Э. *Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории*. – М., 1994.
17. *Вопросы истории*. – 1999. – № 11 – 12.
18. Кун Т. *Структура научных революций*. – М., 1997.
19. Фейерабенд П. *Избранные труды по методологии науки*. – М., 1986.
20. Ле Гофф Ж. *Существовала ли французская историческая школа “Анналов”?* // *Французский ежегодник*. – М., 1970.

К. В. Івангородський

БІОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОСУ Л. ГУМІЛЬОВА

У середовищі одноманітної радянської історичної науки чи не єдиним напрямом поліваріантних підходів до досліджень була етнологія (як теорія етнічного, на протигагу описовій етнографії). Ця атиповість не була ні експериментом, ні прогресивністю офіційної науки. З’явилася вона, на наше переконання, цілком «випадково» та має завдячувати чіткому розподілу ролей серед радянських наукових сфер. Мова йде про позбавлення радянських природничих наук (у силу винятково соціогуманітарного доробку «класиків марксизму-ленінізму») тієї монолітної ідеологічної конструкції, що тримала в щільних лабетах насамперед філософію (основу методології) та історію як основний інструмент тоталітарної системи для промивання мізків. Тому, коли «географ» Лев Гумільов запропонував «позаофіційну» теорію етносу, когорта «однотумців» з Інституту етнографії АН СРСР, очолювана його директором Юліаном Бромлеєм, хоч і ідеологічно затаврувала, і огульно розкритикувала це «інородне дітище» етнології, все ж змушена була вести діалог з непоступливим і талановитим колегою.

Взаємини Л. Гумільова з офіційними етнологами безсумнівно важлива і повчальна сторінка історії радянської науки, але має досліджуватися окремо. Сьогодні ж, коли ідеологічні баталії серед етнологів давно вщухли, можна менш емоційно аналізувати наукову спадщину їхніх учасників, прагнучи виявити дійсно раціональні зерна різних концепцій, а також явні вади та дискусійні моменти, без яких не обходиться жодна наукова теорія. Все це стосується й інтерпретації такого складного концепту, як «етнос», зокрема й у науковій візії Л. Гумільова. І варто відразу зауважити, що теорія етносу останнього, попри сміливий виклик зашкарублій радянській офіційній позиції та попри революційність і екзотичність її постулатів, далеко не є ідеальною, а натомість містить у собі чимало суперечностей, які надавали і надають опонентам цього вченого суттєві козири.

Специфіка категорії «етнос» дотепер привертає чимало уваги дослідників, попри її критику постмодерністами. Однак досі не існує більш-менш чіткого розуміння цього явища. Водночас існує ще й термінологічна плутанина, пов’язана із синонімічним вживанням щодо поняття «етнос» категорій «народ», «нація», «етнічна спільнота», що зумовило значну полісемантичність дефініцій категорії «етнос» у сучасній етнологічній науці [1]. Прихильники інструменталізму, конструктивізму і його пострадянські послідовники взагалі виступають проти історичної реальності етносу, вважаючи його певною науковою абстракцією, котра, на їхню думку, містить у собі значну кількість соціальних зв’язків людей, що інколи знаходять необхідність у самоідентифікації в історико-культурному смислі. Однак «чому це відбувається, що полягає в основі цієї необхідності – про це прибічники конструктивізму не говорять» [2, 4].

Навряд чи можна погодитись із думкою про «необ’єктивність» існування етносу. Адже вона ґрунтується на певних соціо-філософських умовиводах, як правило, без урахування історичної дійсності. Причому цілком можна погодитися з Л. Гумільовим, що «про